

Wiktor Szymborski

Instytut Historii UJ

ŚREDNIOWIECZNE NADANIA ODPUSTÓW DLA WIELICZKI¹

Badania nad historią miast w Polsce średniowiecznej mają długą tradycję. Początkowo badacze koncentrowali swą uwagę na dziejach politycznych poszczególnych ośrodków, z czasem kwestionariusz badawczy był poszerzany o kwestie społeczne. W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania zarówno tematyką średniowiecznej pobożności miejskiej, w tym roli odpustów, jak i zagadnieniami związanymi z religijnością bracką². Istotne w tym względzie, w odniesieniu do dziejów religijności miesz-

¹ Autor pragnie złożyć wyrazy podziękowania prof. dr. hab. Janowi Drabinie za możliwość uczestniczenia w prowadzonym przezeń seminarium magisterskim, jak również za liczne cenne uwagi dotyczące zagadnienia dziejów religijności średniowiecznej. Niniejszy szkic nie powstałby, gdyby nie przychyłość i pomoc ks. Jarosława Rażnego z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

² Zob. przykładowo Ł. Mysza, *Przywileje odpustowe dla dominikanów toruńskich. Przyczynek do dziejów życia religijnego średniowiecznego miasta*, „Nasza Przeszłość” 2008, t. 110, s. 329–344; W. Szymborski, *Uwagi o średniowiecznym przewodniku po odpustach nadanych szpitalowi duchaków w Krakowie*, w: *Z religijnych zagadnień średniowiecza*, red. J. Drabina, Kraków 2008, s. 157–165; tenże, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2011; K. Stopka, *Odpust Bocheński z 1354 i jego ormiański kontekst*, w: *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, red. K. Ożóg, S. Szczur, Kraków 2000, s. 55–80; tenże, *Ormiański ślad w historii kościelnej średniowiecznego Krakowa*, w: *In the Orient where the Gracious Light... Satura orientalia in honorem Andrzeja Pisowicza*, ed. A. Krasnowolska, K. Maciuszek, B. Mękarska, Kraków 2006, s. 191–199; H. Manikowska, *Wrocławski Liber indulgentiarum z końca XV w.*, w: *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciopięciolate urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Drzewiecki, Warszawa–Pułtusk 1999, s. 131–143; K. Dola, *Odpusty w średniowiecznym Wrocławiu*, w: *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław 2001, s. 353–365. Zagadnienie brackich nadań odpustowych najdokładniej zostało przebadane odnośnie miast położonych na terenie Pomorza zob. W. Rozynkowski, *Brackie dokumenty odpustowe w wielkich miastach pruskich w średniowieczu*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 227–232; I. Czarciński, *Bractwa w wielkich miastach państwa krzyżackiego w średniowieczu*, Toruń 1993; odnośnie średniowiecznej Małopolski podstawową rozprawą jest wnikliwe studium H. Zaremskiej, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Wrocław 1977; zob. także W. Szymborski, *Uwagi o religijności społeczności Małopolski w średniowieczu na przykładzie brackich dokumentów odpustowych*, w: *Wspólnoty małe i duże w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i w czasach wczesnonowożytnych*, red. W. Iwańczak, J. Smółucha, Kraków 2010, s. 159–183.

czan wieków średnich, w tym funkcjonowania odpustów, są liczne rozprawy Jana Drabiny³.

Niniejszy szkic przedstawia nadania odpustów, jakie zostały przyznane mieszkańcom w Wieliczce. Warto nadmienić, że pomimo dobrze rozpoznanej historii samego miasta czy jego kościołów – wnikliwie zanalizowanych głównie przez Łukasza Walczy⁴ – temat ten nie był jak dotąd poruszany. Kwerendą objęto wszystkie wystawione nadania odpustowe dla terenu Małopolski, począwszy od XIII wieku, kiedy to pojawiły się pierwsze odpusty dla ziem polskich, aż po rok 1525. Cezury końcowej rozważań bynajmniej nie wyznacza wystąpienie Marcina Lutra, które zapoczątkowało tak burzliwą dyskusję o roli odpustów na terenie Europy Zachodniej, lecz – sekularyzacja zakonu krzyżackiego, która zmieniła obraz religijny tej części Europy.

Przed omówieniem poszczególnych nadań odpustowych, jakie zostały wystawione dla mieszkańców Wieliczki w wiekach średnich, warto pokrótce zarysować rozkład geograficzny indulgencji w XIV i XV wieku na terenie Małopolski.

Pierwsze nadania odpustowe dla Wieliczki pochodzą z XIV wieku; wówczas to mieszkańcy uzyskali aż siedem dokumentów odpustowych. Pozornie wydawałoby się, że była to skromna liczba. Warto podkreślić, że w tym okresie dla całej Małopolski wystawiono 92 nadania, które były rozproszone w 27 ośrodkach. Jak łatwo się domyślić,

³ J. Drabina, *Życie codzienne w miastach śląskich XIV i XV w.*, Wrocław 1998, s. 92–93, 133–134, 146, 158, 160–161; tenże, *Rola argumentacji religijnej w walce politycznej w późnośredniowiecznym Wrocławiu*, Kraków 1984, s. 12, 14, 19; tenże, *Kontakty Wrocławia z Piusem II i Kurią Rzymską w latach 1458–1464*, „Kwartalnik Historyczny” 1976, R. 83, nr 3, s. 520, 522–523; tenże, *Prokuratorzy miasta Wrocławia na papieskim dworze w drugiej połowie XV wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1977, r. 32, nr 3, s. 294; tenże, *Stosunek Wrocławia do krucjat antytureckich w latach 1453–1529*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1980, r. 35, s. 1–19; tenże, *Kontakty Śląska z papieżem u schyłku średniowiecza*, w: *Lux Romana w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, red. A. Barciak, Katowice 2001, s. 192–194. Tematyka odpustów została także poruszona w kolejnych pracach dotyczących soborów powszechnych czy funkcjonowania różnych wyznań na terenie Polski średniowiecznej, zob. J. Drabina, *Wezwania średniowiecznych soborów powszechnych do wypraw krzyżowych do Palestyny*, w: *Religie a wojna i terroryzm*, red. J. Drabina, Kraków 2003, s. 87–107; tenże, *Modele koegzystencji wyznaniowej w Polsce średniowiecznej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznawcze” 1994, z. 27, s. 12–14. Dla pełniejszego zrozumienia zjawiska nadań odpustowych wystawionych dla wiernych w Polsce przydatne są także prace traktujące o papieskich legatatach, J. Drabina, *Legaci papiescy w Polsce piętnastowiecznej (Stan badań – postulaty badawcze)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznawcze” 1983, z. 9, s. 21–28; tenże, *Papiescy wysłannicy na ziemiach polskich w latach panowania królowej Jadwigi (1384–1399)*, „Studia Historyczne” 1992, r. 35, z. 4, s. 447–459; tenże, *Kontakty papieża z Polską 1378–1417 w latach wielkiej schizmy zachodniej*, Kraków 1993; tenże, *Dyplomatyczne służby papieża Marcina V wysłane do Polski w latach 1417–1431 i ich ranga*, w: *Ludzie kościoła i wierność. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 213–223; kwestia udzielania przez legatów odpustów została ostatnio omówiona przez J. Smołuchę, *Polityka Kurii Rzymskiej za pontyfikatu Piusa II (1458–1464) wobec Czech i krajów sąsiednich. Z dziejów dyplomacji papieskiej w XV wieku*, Kraków 2008, passim.

⁴ Ł. Walczy, *Uposażenie kościoła parafialnego św. Klemensa w Wieliczce do 1772 roku. (Proboszczowie, Kolegium Wikariuszy, Kaznodzieje Farni)*, „Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce” 1992, t. 17, s. 85–114; tenże, *Uposażenie kościoła parafialnego Św. Klemensa w Wieliczce do 1772 roku. (Altarie)*, „Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce” 1994, t. 18, s. 53–99; tenże, *Dzieje kościoła parafialnego św. Klemensa w Wieliczce do 1785 roku*, „Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce” 2001, t. 21, s. 7–28.

większość z nich skoncentrowana była w Krakowie – 34 oraz Kazimierzu – 10⁵. Na uwagę zasługuje fakt, że w XIV wieku wystawiono za ledwie po jednym nadaniu odpustowym dla Sandomierza oraz Sącza⁶, a także że intensywnie rozwijający się ośrodek pielgrzymkowy, jakim był klasztor benedyktynów Świętego Krzyża, w XIV wieku nie otrzymał żadnego nadania⁷. Na tym tle wyróżniają się nadania dla podkrakowskiego klasztoru cystersów w Mogile (cztery) oraz dla bractwa kapłanów w Zatorze (sześć)⁸.

Wiek XV przyniósł największy wzrost przyznanych dokumentów odpustowych. Dla regionu całej Małopolski udało się odnaleźć 327 dokumenty, rejestry bądź wzmianki o udzielonych indulgencjach. Nadania uzyskało aż 78 ośrodków położonych w Małopolsce⁹. Na tej podstawie widać liczbowy skok w stosunku do minionego okresu. Warto zaznaczyć, że podobnie jak w XIV wieku, w XV Kraków jako stolica państwa zdyskredytował pozostałe miejsca, uzyskując największą liczbę nadań – ponad jedną trzecią wszystkich udzielonych wówczas odpustów. Uwzględniając ponadto indulgencje przyznane świątyniom i bractwom Kazimierza, łącznie 23, można śmiało stwierdzić, że największe skupienie nadań odpustowych w XV wieku znajdowało się w regionie aglomeracji krakowskiej¹⁰. Na dalszym planie należy wymienić Jasną Górę – 16 nadań, Mogiłę – 17, oraz co ciekawe, Radom z 11 udzielonymi odpustami¹¹. O ile zrozumiąły jest fakt, że zaraz za

⁵ W. Szymborski, *Odpusty w Polsce*, tabela 24, s. 162.

⁶ Zob. suplikę Kazimierza Wielkiego w sprawie przesunięcia terminu odpustu w Sandomierzu związanej z obchodami świętego Stanisława *Analecta Vaticana 1202–1366*, ed. J. Ptaśnik, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 3, Cracoviae 1914, nr 393, s. 374 = *Bullarium Poloniae*, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. II 1342–1378, Romae 1985, nr 1002, s. 161–163; na temat odpustów udzielonych klaryskom sądeckim zob. Archiwum Klasztoru SS. Klarysek w Starym Sączu, rkps 3 *Inventarium bonorum...*, s. 79 = *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. II 1153–1333, Kraków 1886, nr 606, s. 279.

⁷ Dzieje klasztoru łysogórskiego omówione zostały przez M. Derwicha, *Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1992; tenże, *Działalność benedyktynów łysogórskich w XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, r. XCVII, nr 3–4, s. 37–57; tenże, *Klasztor Św. Krzyża na Łysej Górze a rycerstwo sandomierskie*, w: *Genealogia. Studia nad wspólnotami krewniczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Hertl, J. Wroniszewski, Toruń 1987, s. 149–173; tenże, *Łysogórski ośrodek pielgrzymkowy w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zarys problematyki*, w: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 1995, s. 277–287.

⁸ Archiwum Klasztoru OO. Cystersów w Mogile, rkps 25, nr 65, k. 93 r–94 r = Biblioteka ks. Czartoryskich, rkps 3061, s. 51–52 = *Zbiór dyplomów klasztoru Mogińskiego przy Krakowie*, wyd. E. Janota, Kraków 1865, nr 57, s. 45–46; Archiwum Klasztoru OO. Cystersów w Mogile, rkps 25, nr 65, k. 94 v = Biblioteka ks. Czartoryskich, rkps 3061, s. 52; Archiwum Klasztoru OO. Cystersów w Mogile, rkps 25, nr 81, k. 117 r–118 r = Biblioteka ks. Czartoryskich, rkps 3061, s. 55 = *Zbiór dyplomów klasztoru Mogińskiego*, nr 65, s. 54 = *Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis. Auctore Fr. Nicolao de Cracovia*, ed. W. Kętrzyński, *Monumenta Poloniae Historica*, t. VI, Kraków 1898, s. 447; Archiwum Klasztoru OO. Cystersów w Mogile, rkps 25, nr 56, k. 66 r–v = Biblioteka ks. Czartoryskich, rkps 3061, s. 64 = *Zbiór dyplomów klasztoru Mogińskiego*, nr 107, s. 91–92 = *Bullarium Poloniae*, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. III 1378–1417, Romae–Lublina 1988, nr 657, s. 108; o odpustach udzielonych mieszkańcom Zatora zob. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej AKMK), *Acta Episcopalia*, t. 101, s. 258–266 = *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. Kuraś, cz. I: 1063–1415, Lublin 1965, nr 74, s. 107–109 = *Statuty i przywileje bractwa kapłanów dekanatu zatorskiego w latach 1378–1525*, wyd. S. Kuraś, „Polonia Sacra” 1955, r. 7, z. 4, s. 260–264.

⁹ W. Szymborski, *Odpusty w Polsce*, tabela 26, s. 173–175.

¹⁰ Tamże, tabela 27, s. 186, 188–191.

¹¹ Tamże, tabela 26, s. 173–175.

stolicą kraju uplasowała się Jasna Góra z bujnie rozwijającym się sanktuarium maryjnym, odgrywającym istotną rolę w pobożności Jagiellonów¹², jak również Mogiła, ciesząca się poparciem możnego rodu Odrowążów¹³, o tyle nagłe pojawienie się na mapie odpustów w średniowiecznej Małopolsce Radomia może budzić pewne zdziwienie. Odpowiedź przynosi rozwijający się bujnie ruch religijności brackiej¹⁴.

Jak na tym tle plasuje się Wieliczka? Uwzględniając dane zaczerpnięte z nowożytnych protokołów wizytacyjnych, mieszczanie uzyskali 13 bądź 14 nadań odpustowych. Trudności z jednoznacznym określeniem tej liczby wynikają z faktu, że część wzmianek nie zawiera dat wystawienia i można je przypisywać ordynariuszom diecezji żyjących zarówno w XIV, jak i XV wieku. Niezależnie od tego, czy było ich 13 czy 14, Wieliczka zajęła miejsce zaraz po sanktuarium cystersów w Mogile, deklasując inne ośrodki w Małopolsce, takie jak choćby Olkusz, Pilzno, Żarnowiec (wszystkie otrzymały siedem nadań) oraz Tarnów (sześć dokumentów)¹⁵.

W toku kwerendy źródłowej nie udało się odnaleźć żadnych nadań odpustowych adresowanych do mieszkańców Wieliczki udzielonych w ciągu pierwszego ćwierćwiecza XVI stulecia. Warto nadmienić, że w tym okresie dla terenów Małopolski odnotowano 53 nadania odpustowe, przyznane 26 ośrodkom. Także i tym razem Kraków wraz z przyległym Kazimierzem zdominowały cały region, uzyskując łącznie 16 nadań¹⁶.

Po tej krótkiej charakterystyce nadań przyznanych kościołom, bractwom oraz szpitalom na terenie Małopolski, warto zastanowić się, jakie były podstawy awansu Wieliczki wśród ośrodków, którym przyznano odpusty w XV wieku? W XIV wieku miasto to plasowało się wraz z Kazimierzem tuż za stolicą kraju, ustępowały mu natomiast pod względem liczby nadań takie ośrodki jak Zator – sześć nadań, Bochnia – cztery¹⁷ czy Beszowa – trzy¹⁸.

¹² Zob. szerzej U. Borkowska, *Jasna Góra w pobożności królów polskich*, „Studia Claromontana” 1983, t. 3, s. 126–146; też, *Pobożność rodziny Kazimierza Jagiellończyka*, „Analecta Cracoviensia” 1984, t. XVI, s. 23–41; też, *Polskie pielgrzymki Jagiellonów*, w: *Peregrinationes*, s. 185–203; też, *Życie religijne polskich Jagiellonów. Zarys problematyki*, w: *Chrystus Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje*, red. M. T. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 149–180.

¹³ M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów mogińskich*, Kraków 2005, passim.

¹⁴ Zob. W. Szymborski, *Uwagi o religijności*, s. 159–183.

¹⁵ Por. przypis nr 10, 11; Na temat dziejów nadań odpustów w Tarnowie zob. W. Szymborski, *Średniowieczne nadania odpustów dla mieszkańców Tarnowa: przyczynek do badań nad religijnością mieszczańską*, w: *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. J. Koziół, W. Szymborski (w druku).

¹⁶ W. Szymborski, *Odpusty w Polsce*, tabela 28, s. 206.

¹⁷ Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, LB XII – *Liber Ecclesiae Bohnensis...*, k. 125 v–126 v; AKMK, AV Cap 7, k. 193 v–194 r; *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. I, nr 48, s. 68–69, nr 52, s. 73, nr 58, s. 81; *Średniowieczne przyczynki źródłowe do dziejów Bractwa Literackiego Najświętszej Maryi Panny w Bochni i do salin bocheńskich*, wyd. B. Kumor, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1959, t. 1, z. 2, dokument nr 1, s. 181, dokument nr 2, s. 181–182, dokument nr 3, s. 182; M. Niwiński, *Kopiarz kościoła parafialnego św. Mikołaja w Bochni*, „Ateneum Kaptańskie” 1938, r. 24, t. 41, s. 295; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. Theiner, t. 1 ab Honorio PP. III usque ad Gregorium PP. XII 1217–1409, Romae 1860, nr 722, s. 545 = *Analecta Vaticana 1202–1366*, nr 349, s. 342 = *Bullarium Poloniae*, t. II, nr 643, s. 105.

¹⁸ *Zbiór dokumentów Zakonu OO. Paulinów w Polsce*, wyd. J. Fijałek, t. I 1328–1464, Kraków 1938, nr 4, s. 6–8.

Pierwsze nadanie indulgencji dla Wieliczki pochodzi z 10 grudnia 1360 roku. Wówczas to biskup krakowski Bodzęta przyznał 40 dni odpustu wiernym uczestniczącym w mszach bractwa tragarzy w Wieliczce¹⁹. Nadanie to było następnie wielokrotnie uzupełniane przez kolejnych dostojników kościelnych. Za ledwie rok później odpustu udzielił arcybiskup gnieźnieński Jarosław. Na dalsze indulgencje bractwo musiało czekać 13 lat – w 1373 roku Florian Mokrski, biskup krakowski, oraz Mikołaj z Kórnik, biskup poznański, przyznali dalsze odpusty. W dwa lata po nich listę tę uzupełnił Przeclaw z Pogorzeli, biskup wrocławski. Podczas pobytu w Polsce legata papieskiego kardynała tytułu „s. quatuor coronatorum” Dymitra bractwo to otrzymało następne nadanie w 1383 roku²⁰.

Konfraternia funkcjonująca w Wieliczce na przestrzeni zaledwie 23 lat otrzymała pięć nadań, które zostały odnotowane w osiemnastowiecznej księdze bractwa tragarzy soli w Wieliczce, z której to informacje o nich wydobył i wydał wybitny edytor źródeł średniowiecznych Stanisław Kuraś. Niestety, w *Zbiorze dokumentów katedry i diecezji krakowskiej* o przyznanych bractwu indulgencjach umieścił on jedynie lakoniczną wzmiankę. Wykaz odpustów, jakie udzielono wielickim konfraterniom, można uzupełnić o zapis z akt wizytacyjnych przechowywanych w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie²¹. Dysponujemy bowiem informacją, że biskup krakowski Florian Mokrski (1367–1380) erygował bractwo kopaczy soli w Wieliczce²². Z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy założyć, że udzielił wówczas zwyczajowych 40 dni odpustu za udział w mszach brackich oraz za wsparcie materialne konfraterni, były to bowiem stałe części składowe formularza brackich dokumentów odpustowych²³.

Mieszkańcy Wieliczki mogli dostąpić łaski odpustu, nie tylko uczestnicząc w mszach brackich, lecz także wspierając ubogich przebywających w szpitalu, który w XIV wieku ufundował król Kazimierz Wielki²⁴. W związku z tą fundacją król wystosował suplikę do

¹⁹ AKMK, *Księga bractwa tragarzy w Wieliczce*, bez sygn, s. 9–11; *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. I, nr 60, s. 83–85; wzmiankę o funkcjonowaniu bractwa w 1360 przynosi także osiemnastowieczna wizytacja AKMK, AV 40, s. 60.

²⁰ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. I, nr 60, s. 83.

²¹ Krótkiej charakterystyki informacji zawartych w wizytacjach odnoszących się do dziejów kościołów w Wieliczce dokonał Ł. Walczy, *Dzieje kościoła parafialnego*, s. 8–9; tenże, *Uposażenie kościoła... proboszczowie*, s. 86; charakterystyki protokołów wizytacyjnych dokonał S. Kot, *Materiały do dziejów szkolnictwa parafialnego w Polsce*, „Muzeum czasopismo poświęcone sprawom wychowania i szkolnictwa” 1911, r. 27, t. III, dodatek 8 *Przyczynki do dziejów wychowania i oświaty w Polsce*, cz. II, s. 117; w odniesieniu do dziejów nowożytnych bractw w Wieliczce istotne znaczenie posiadają wypisy źródłowe ks. Bolesława Przybyszewskiego zob. AKMK, Bolesław Przybyszewski, *Miejscowe wypisy archiwalne*, k. 262 r.–274 r., 276 r.–301 r. [wł. pag.].

²² AKMK, AV Cap 7, k. 228 r.

²³ Zob. wzór dokumentu zatwierdzającego bractwo wraz z udzieleniem odpustu jakim posługiwała się kancelaria biskupa Piotra Wysza *Formulae ad ius canonicum spectantes, ex actis Petri Wys, episcopi Cracoviensis (1392–1412), maxima parte depromptae*, ed. B. Ulanowski, „Archiwum Komisji Historycznej” 1889, t. 5, nr 43, s. 297–298.

²⁴ O dziejach szpitala zob. Archiwum Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce, Teki Fischera, rkps nr 31, k. 51 r.–52 r, w tym wzmiankę o funkcjonowaniu bractw tamże, k. 51 r. Na temat dziejów wielickiego szpitala zob. także AKMK, AV Cap 9, s. 318, 323–324; AKMK, Bolesław Przybyszewski, *Miejscowe wypisy archiwalne do dziejów skarbcza złota kość. Parafialnego w Wieliczce*, [rkps bez sygn], k. 12 r. i n. [wł. pag.]; Archiwum Parafii św. Klemensa w Wieliczce, rkps T. XVI/26 *Dotacje na rzecz szpitala w Wieliczce 1773–1782*.

papieża z prośbą o przyznanie tej placówce indulgencji. Papież Urban V prośbę tę rozpatrzył pozytywnie, przyznając 2 marca 1365 roku kaplicy pw. Świętego Ducha w szpitalu odpust 1 roku i 40 dni. Można go był dostąpić, nawiedzając to miejsce w następujące święta: Narodzenia Pańskiego, Obrzezania, Trzech Króli, Zmartwychwstania, Wniebowstąpienia Pańskiego, Bożego Ciała, Zielonych Świątek, Narodzenia NMP, Zwiastowania NMP, Oczyszczenia NMP, Wniebowzięcia NMP, Narodzenia św. Jana Chrzciciela, Piotra i Pawła, poświęcenia kaplicy, Wszystkich Świętych, jak również oktawy świąt: Narodzenia Pańskiego, Trzech Króli, Zmartwychwstania, Wniebowstąpienia Pańskiego, Bożego Ciała, Narodzenia NMP, Wniebowzięcia NMP, Narodzenia św. Jana, Piotra i Pawła oraz przez sześć dni po Zielonych Świątkach²⁵. Wykaz okazji odpustowych zawartych w dokumencie potwierdza najważniejsze cechy religijności propagowanej w dokumentach indulgencyjnych: pobożności maryjnej, pasyjnej, eucharystycznej²⁶. Umieszczenie wśród listy świąt, w jakie wierni winni nawiedzić kaplicę św. Ducha Narodzenia św. Jana Chrzciciela, nie było przypadkowe – wynikało z przekonania o wstawiennictwie tegoż świętego w dniu Sądu Ostatecznego²⁷.

Warto podkreślić, że środki pozyskiwane dzięki nadaniom odpustowym udzielonym szpitalom stanowiły znaczącą część ich budżetów²⁸. Można przypuszczać, że pobożne legaty wiernych znacząco uzupełniały środki, jakimi dysponował szpital w Wieliczce.

Nadania dla bractw oraz dla królewskiej fundacji wyczerpują listę indulgencji wystawionych w XIV wieku. Wiek później dysponujemy wiadomościami o wystawionych odpustach skierowanych do członków działających w Wieliczce dwóch bractw religijnych. Oprócz tego założony przez Kazimierza Wielkiego wielicki szpital otrzymał dalsze odpusty.

Bractwo tragarzy wzmiankowane w XIV wieku otrzymało nadania wystawione przez: biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca (1414 r.), Mikołaja Trąbę arcybiskupa gnieźnieńskiego (1418 r.), Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego (1454 r.), Tomasza Strzemińskiego biskupa krakowskiego (1457 r.). Wzmianki o tych dokumentach zostały umieszczone, jak zaznaczył Stanisław Kuraś, w osiemnastowiecznej księdze bractwa tragarzy²⁹. Kardynał Zbigniew Oleśnicki dnia 24 kwietnia 1454 r. nie tylko udzielił bractwu 100 dni odpustu, lecz także zatwierdził wszystkie niegdyś udzielone³⁰. Warto podkreślić, że w tym przypadku biskup krakowski przyznał indulgencje jedynie jako kardynał. Udzielał on bowiem także nadań odpustowych zarówno jako ordynariusz

²⁵ VMPL, I, nr 849, s. 632 = BP, II, nr 1389, s. 228; wzmiankę o odpuscie, nie precyzując pod jakimi warunkami można było go dostąpić, zamieszczają także nowożytnie wizytacje AKMK, AV Cap 7, k. 229 v; AV Cap 65, k. 155 r. Analiza wykazu okazji i warunków jakie musieli wypełnić wierni, aby dostąpić łaski odpustu w XIV wieku została przeprowadzona w pracy W. Szymborski, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, s. 92–99, 116–118, 121–124.

²⁶ W. Szymborski, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, s. 116; odnośnie do świąt pańskich zob. I. Skierska, *Sabbatha Sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008, s. 24–25

²⁷ Zob. R. Mazurkiewicz, *Deesis. Idea wstawiennictwa Bogarodzicy i św. Jana Chrzciciela w kulturze średniowiecznej*, Kraków 2002, passim.

²⁸ N. Paulus, *Indulgences as a social factor in the Middle Ages*, translated by J. Elliot Ross, New York 1922, s. 49–50.

²⁹ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. I, nr 60, s. 83; zob. wzmiankę AKMK, *Księga bractwa tragarzy w Wieliczce*, bez sygn., s. 13.

³⁰ AKMK, *Księga bractwa tragarzy w Wieliczce*, bez sygn., s. 12–13.

diecezji krakowskiej, jak i jako kardynał, wówczas zamiast 100 dni (odpust przyznany przez kardynała) dodawał jeszcze 40 dni (indulgencja udzielona przez biskupa), jak nastąpiło np. w przypadku kaplicy mansjonarzy w katedrze krakowskiej³¹ czy bractwa w Skalbmierzu³².

Dokument odpustowy wystawiony przez Zbigniewa Oleśnickiego jest także sygnalizowany w wizytacji przeprowadzonej w 1596 roku na polecenie kardynała Jerzego Radziwiłła biskupa krakowskiego. Wizytacja wymienia odpusty przyznane przez arcybiskupa Esztergom; mowa jest o legacie papieskim biskupie lawantyńskim Rudolfie³³. Wśród warunków, jakie należało wypełnić, aby uzyskać wspomniane odpusty, zapewne umieszczono zapis o konieczności uczestniczenia w mszach brackich oraz wsparciu materialnym członków konfraterni. Takie polecenia odnaleźć można bowiem w piętnastowiecznych formularzach brackich dokumentów odpustowych³⁴.

Jedną z nowożytnych wizytacji odnotowała fakt, że bractwo tragarzy otrzymało odpusty udzielone przez wspomnianych dostojników kościelnych, a jako warunek ich otrzymania zaznaczono udzielenie wsparcia. Ponadto konfraternia ta miała zostać obdarowana nadaniem odpustu przez biskupa poznańskiego, które nie było obwarowane poleceniem złożenia jałmużny³⁵. Niestety nie wiadomo, czy nadanie to winno zostać powiązane z wystawionym dokumentem odpustowym przez biskupa poznańskiego Mikołaja w 1373 roku, czy też z innym dostojnikiem kościelnym żyjącym w późniejszych czasach.

Próbie jednoznacznego określenia liczby odpustów, jakie otrzymały bractwa w Wieliczce, komplikuje zapis znajdujący się w nowożytnej wizytacji, odnoszący się tym razem do bractwa kopaczy soli. Niestety, pisarz nie podał dat tych nadań. Wymienia on bowiem odpusty wystawione przez kardynała Zbigniewa Oleśnickiego, kardynała Angelo³⁶, Rudolfa legata papieskiego oraz Baptystę biskupa. Wszystkie te dokumenty miały być następnie potwierdzone przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka³⁷. Wspomniane odpusty można było uzyskać, udzielając wsparcia bractwu kopaczy soli³⁸. Osobę Baptysty biskupa należy identyfikować z legatem papieskim Baptystą z Rzymu biskupem Camerino³⁹. Jego nadanie dla mieszczan wielickich najprawdopodobniej zo-

³¹ Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, dokument pergaminowy 437; *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. II, nr 548, s. 621–622.

³² Biblioteka Jagiellońska, rkps 7759 II, k. 127 v.; na temat tej praktyki zob. M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004, s. 105.

³³ AKMK, AV Cap 7, k. 227 v.

³⁴ Biblioteka Jagiellońska, rkps 7759 II, k. 115 r–v.

³⁵ AKMK, AV Cap 65, k. 153 v.

³⁶ Być może należy go identyfikować z Angelosem de Capranica, biskupem Palestriny, uprzednio kardynałem tytularnym „S. Crucis in Jerusalem”. Por.: *Hierarchia catholica aedii aeri*, ed. C. Cerbel, vol. 2, Monasterii 1914, s. 13, 60, 62.

³⁷ AKMK, AV Cap 65, k. 154 r.; AKMK, AV Cap 7, k. 228 r.

³⁸ AKMK, AV Cap 65, k. 154 r.

³⁹ Baptysta z Rzymu, bp Camerino, legat papieski podczas swej legacji wystawił szeregu nadań odpustowych między innymi dla krakowskich dominikanów (1448) *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. Kuraś, cz. II: 1416–1450, Lublin 1973, nr 516, s. 541–542, nr 517, s. 542–543, nr 518, s. 543–544, nr 522, s. 548–549; potwierdził on ponadto założenie bractwa przy kościele św. Katarzyny na Kazimierzu *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. II, nr 519, s. 544–545.

stało wystawione w okolicach lipca 1448 roku, kiedy to przebywał on w Krakowie. Wówczas, 17 lipca, na prośbę Urszuli, żony Mikołaja Serfina żupnika⁴⁰, wystawił odpust dla kościoła NMP w Krakowie⁴¹. Wymieniany przez wizytacje legat Rudolf był biskupem lawantyńskim, a podczas swego pobytu w Polsce hojnie szafował łaską udzielania odpustów. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że kiedy przebywał w Krakowie, mieszczanie wielickcy postarali się o ten dokument⁴². Lektura jednej z ksiąg brackich, na podstawie której dokument biskupa Bodzętego wydał Stanisław Kuraś, przynosi rozwiązanie problemu, czy i kiedy legat udzielił nadania odpustowego: po przytoczeniu treści dokumentu kardynała Oleśnickiego tą samą ręką został wpisany dokument legata Rudolfa⁴³. I tak 13 sierpnia 1467 roku bractwo wielickie wzbogaciło się o kolejne nadanie indulgencji wynoszące 100 dni.

Można zakładać, że bractwo kopaczy soli uzyskało jeszcze jedno nadanie – tym razem od kardynała Fryderyka Jagiellończyka. Istnieje jedynie informacja, że kardynał zatwierdził wspomniane dokumenty, praktykowano bowiem, że dostojnicy Kościoła, potwierdzając wcześniejsze odpusty, udzielali także dalszych nadań⁴⁴.

Założony w XIV wieku wielicki szpital uzyskał z rąk papieża Marcina V dwa dokumenty odpustowe. Pierwszy z nich został wystawiony 23 lipca 1425 roku w Rzymie. Na uwagę zasługuje fakt, że papież wiernym, którzy nawiedzili szpital w czwartki, złożyli jałmużnę bądź udzielili wsparcia ubogim w nim przebywającym, przyznawał odpust 3 lat i 3 kwadragen. Właśnie w czwartki biedacy, którzy znaleźli gościnę w xendochium, przyjmowali Komunię Świętą. Według rękopiśmiennego oraz ogłoszonego drukiem regestu tej supliki, święta w jakie wierni mieli nawiedzać ten szpital miały być później określone przez kancelarię stolicy apostolskiej⁴⁵. Zaledwie trzy dni później została wy-

⁴⁰ Na temat postaci Mikołaja Serafina zob. *Korespondencja żupnika krakowskiego Mikołaja Serafina z lat 1437–1459*, wyd. W. Bukowski, T. Płóciennik, A. Skolimowska, Kraków 2006 (tam dalsza literatura).

⁴¹ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, wyd. F. Piekosiński, t. III, Kraków 1882, nr 431, s. 563.

⁴² Legat Rudolf udzielił między innymi odpustów następującym świątyniom: w 1466 roku kościołowi bernardynów w Kole Archiwum Diecezjalne we Włocławku, dokument pergaminowy, nr 327 = *Trzydzieści jeden nie drukowanych oryginałów pergaminowych Archiwum Diecezjalnego we Włocławku z drugiej połowy XV wieku. Trzecie ćwierćwiecze*, wyd. S. Librowski, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1988, t. 57, dokument nr 18, s. 245–246; w 1467 r. kościołowi w Chruszczobrodzie Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, dokument pergaminowy 512 = Pracownia Słownika Historyczno-Geograficznego województwa Małopolskiego w Średniowieczu Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, *Materiały do Kodeksu Dyplomatycznego Małopolski, tom 5*, teczka M, odpis nr 34; w 1467 r. kościołowi dominikańskiemu w Krakowie Archiwum Prowincji Polskiej OO. Dominikanów w Krakowie, dokument pergaminowy, nr 146, 147; w 1467 r. szpitalowi w Krakowie Archiwum Państwowe w Krakowie, dokument pergaminowy 302 = *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, wyd. E. Piekosiński, t. III, Kraków 1882, nr 463, s. 609; w 1467 r. kościołowi pw. św. Katarzyny na Kazimierzu Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum OO. Augustianów, dokument pergaminowy nr 184, tamże, rkps Aug 232, s. 1.

⁴³ Dokument ten został wpisany dwukrotnie AKMK, *Księga bractwa tragarzy w Wieliczce*, bez sygn, s. 14, 15–16.

⁴⁴ Zob. przykładowo dokument kardynała Fryderyka Jagiellończyka w którym zatwierdził wcześniejsze nadania, dodatkowo poszerzając je o kolejne odpusty: Kościół pw. Św. Jana Chrzciciela w Korzennej AKMK, AV 5, s. 26–27; tamże, AV Cap 24, s. 29–30.

⁴⁵ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk, *Teki rzymskie*, rkps 8471, s. 350; *Bullarium Poloniae*, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, H. Wajs, t. IV 1417–1431, Romae–Lublini 1992, nr 1567, s. 284.

stawiona papieska bulla przyznająca 1 rok i 40 dni odpustu wiernym, którzy wsparli materialnie ubogich w tym szpitalu⁴⁶. Ogłoszenie dwóch dokumentów w tak niewielkim odstępie czasu rodzi szereg pytań. Przede wszystkim zastanawia fakt, że kancelaria papieska raz wyraziła zgodę na indulgencję wynoszącą 3 lata i 3 kwadrageny, a zaledwie trzy dni później już tylko na 1 rok i 1 kwadragenę. Być może treść pierwszego zapisku była jedynie supliką wystosowaną przez wiernych, a ostateczny dokument został zredagowany trzy dni później. Jednakże regest ogłoszony przez świętej pamięci Irene i Stanisława Kurasiów przynosi informację, że suplika ta została pomyślnie rozpatrzona, wobec czego można także zakładać, że w natłoku spraw w kancelarii apostolskiej wystawiono dwa niemal identyczne dokumenty.

Lektura nadań odpustowych, jakie otrzymały konfraternie istniejące przy kościele parafialnym pw. św. Klemensa, ukazuje, jak istotne dla ówczesnej religijności mieszczan były indulgencje. Podkreślić należy, że obie konfraternie, składające się z najważniejszych pracowników żup – tragarzy i kopaczy – pilnie zabiegały o pozyskanie nowych nadań. Czym innym bowiem można tłumaczyć tak hojnie wystawiane nadania w XIV i XV wieku? Nie bez znaczenia był także fakt, że obie grupy zawodowe określano jako stosunkowo zamożne – dbały one zatem nie tylko o uposażenie kościoła parafialnego⁴⁷, lecz także o ubogacenie konfraterni indulgencjami.

Po bujnym rozwoju religijności brackiej w XV wieku mieszkańcy Wieliczki kolejne nadania odpustowe otrzymali u schyłku XVI wieku⁴⁸. Podobnie jak w poprzednich stuleciach, były one związane z funkcjonowaniem nowo założonego w mieście bractwa różańcowego⁴⁹. W Wieliczce funkcjonowała jeszcze jedna konfraternia – imienia Jezusa, także ubogacona odpustami; założył ją kardynał Jerzy Radziwiłł⁵⁰.

Pamięć o licznych odpustach, jakie posiadało bractwo tragarzy, jak również założone w XVI wieku bractwo różańcowe, była wyjątkowo silna wśród mieszkańców i duchowieństwa Wieliczki. Dowodzą tego zapisy z wizytacji przeprowadzonej w 1748 roku wspominające licznie udzielone odpusty wspomnianym bractwom⁵¹.

MEDIEVAL GRANTING OF INDULGENCES FOR WIELICZKA

Summary

The aim of this article was to show the medieval indulgences granted to churches, guilds and the hospital functioning in the town of Wieliczka. To this end all the indulgences granted in the area of Małopolska (Lesser Poland) starting from the 13th century and until 1525 were charted. A comparative

⁴⁶ *Bullarium Poloniae*, t. IV, nr 1571, s. 285.

⁴⁷ Zob. szerzej Ł. Walczy, *Uposażenie kościoła parafialnego... proboszczowie*, s. 112–114; zob. też AKMK, Bolesław Przybyszewski, *Miejscowe wypisy archiwalne*, passim.

⁴⁸ AKMK, AV 15, s. 30.

⁴⁹ O dziejach bractwa zob. Archiwum Parafii św. Klemensa w Wieliczce, rkps T. XVI/2, rkps T. XVI/16; AKMK, AV 15, s. 26, 30–32; AKMK, AV 23, s. 1356, 1381–1382.

⁵⁰ AKMK, AV Cap 7, k. 228 r; AKMK, AV Cap 65, k. 154 r–v.

⁵¹ AKMK, AV 40, s. 13.

analysis of the entire source material collated revealed that Wieliczka was one of the few places on the map of medieval Małopolska which figured highest in terms of numbers of indulgences granted.

The first indulgences given to Wieliczka date back to the 14th century. Among 92 granted for the whole of Małopolska, Wieliczka received some seven. In comparison Krakow received 34 at this time, Kazimierz 10, but the Cistercian Monastery in Mogiła, at the time a rapidly developing religious centre, only gained four. In the next century the processes begun in the 14th century intensified. For the whole of Małopolska at this time 327 indulgence documents were issued to 78 centres, of which 13 or 14 concerned Wieliczka. The fact that some of these mentions do not have a date of issue and can be ascribed to ordinaries of the diocese living in both the 14th and the 15th centuries means that it is difficult to state this number equivocally. It is important to emphasise particularly that the largest number of indulgences granted to the congregation residing in Wieliczka concerned the fraternity which functioned there. The first indulgence document for Wieliczka was also the first document to award with an indulgence the faithful participating in brothers' masses and supporting the fraternity financially. The Wieliczka fraternity received five indulgences in a space of just 23 years, which is testimony to their rich development as well as the fact that its members were making concerted efforts to receive further indulgences. The inhabitants of Wieliczka were able to gain the graces of an indulgence not only by participating in the brothers' masses but also by supporting the paupers staying in the hospital which had been founded in the 14th century by King Casimir III the Great.